

واکاوی تطبیقی کهن‌الگوی آنیموس در شعر پروین اعتصامی بر اساس نظریهٔ کارل گوستاو یونگ (مطالعهٔ موردی قطعهٔ نامه به نوشیروان)

* علی کشاورز قدیمی^۱ - مصطفی ملکی^۲

۱. دکتری زبان و ادبیات فارسی، نهاد کتابخانه‌های عمومی کشور، اداره کل کتابخانه‌های عمومی استان قزوین، قزوین، ایران. (نویسندهٔ مسئول) رایانامه: akg1356@yahoo.com
۲. کارشناسی مهندسی معدن، عضو سازمان نظام مهندسی معدن ایران، مسئول فنی معادن استان قزوین. قزوین، ایران.

اطلاعات مقاله (.....) چکیده

<p>آنیموس به عناصری از خصوصیات مردانه و حرکات مردانه‌ای اطلاق می‌شود که در شخصیت زنان کم و بیش وجود دارد. این صفات نیز در عرصهٔ زمان و طی قرون و اعصار و اختلاط زنان و مردان در ناخودآگاه زنان شکل گرفته است. آنیموس دارای جلوه‌های مثبت و منفی است که در ناخودآگاه بشر، چه زن و چه مرد در طول تاریخ بشر رسوب کرده است. در این پژوهش به بررسی و تحلیل جلوه‌های آنیموس در شعر پروین اعتصامی پرداخته شده است. هدف از پژوهش واکاوی تطبیقی کهن‌الگوی آنیموس در شعر پروین اعتصامی بر اساس نظریهٔ کارل گوستاو یونگ، مطالعهٔ موردی قطعهٔ نامه به نوشیروان است. روش پژوهش توصیفی-تحلیلی و به شیوهٔ کتابخانه‌ای است. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که در ناخودآگاه جمعی پروین اعتصامی و بخش مرد درون‌زن او، فارغ از خصوصیات یک حکمران، ویژگی‌ها و خصوصیت‌های یک آنیموس مثل قاطعیت، انصاف، رأفت، گذشت و حامی بودن وجود دارد و از این ویژگی‌ها رأفت و حامی بودن که از مهم‌ترین خصایص آنیموس است در قطعهٔ نامه به نوشیروان بسامد بالایی دارد.</p>	<p>نوع مقاله: مقاله پژوهشی</p> <p>تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۷/۰۸</p> <p>تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۲/۱۵</p> <p>واژه‌های کلیدی: آنیموس پروین اعتصامی نامه به نوشیروان نظریهٔ یونگ</p>
---	--

۱. مقدمه

بعد از کشف ناخودآگاه توسط زیگموند فروید، اندیشمندانی چون کارل یونگ به گسترش و شرح آن و افزودن نظریه‌های جدیدی در این مبحث پرداختند. این دو «تصورات گوناگونی از ضمیر ناخودآگاه داشتند، فروید آن را پدیده‌ای شخصی و یونگ آن را پدیده‌ای جمعی می‌دانست.» (نوروزعلی، ۱/۱۴۰۱: ۴۹۳) از جمله نظریه‌های خاص یونگ وجود ناخودآگاه جمعی در کنار ناخودآگاه شخصی است. او روان آدمی را حامل پتانسیل‌های روانی که از اجداد ما به ما به میراث گذاشته شده، می‌دانست در حالی که فروید انسان را در بدو تولد به لوح سفید تشبیه می‌کرد که با تجربه زیسته بشر نگاشته می‌شود (فروید، ۱۳۸۲: ۸-۱۰) اما یونگ این اعتقاد را نداشت. او انسان را وارث مجموعه‌ای از کهن‌الگوها می‌دانست که در ضمیر ناخودآگاه جمعی بشر تجمع دارد که در کنش با ناخودآگاه شخصی است. ناخودآگاه جمعی مجموعه‌ای از کهن‌الگوهایی است که یکی مهم‌ترین آن‌ها، آنیما و آنیموس است. (نوروزعلی، ۱۴۰۰: ۴۳) روان انسان، چه زن و چه مرد از تجمیع دو بخش آنیمایی و آنیموسی تشکیل شده است. هر زن با این‌که قسمت بزرگی از روان او را آنیما تشکیل داده است، در عین حال درصدی از روان او را بخش آنیموس دربرگرفته است و مرد نیز در عین این‌که بخش بزرگی از روان او را آنیموس تشکیل می‌دهد، اما بخشی هم به آنیما تعلق دارد. (یونگ، ۱۴۰۰: ۳۲۳) آنیموس خود از ویژگی‌های مثبت و منفی تشکیل شده که شناخت آن به خودآگاهی و خودشناسی و تغییر سبک زندگی و جامعه می‌انجامد. از شاخصه‌های یک آنیموس می‌توان به مهرورزی، حامی بودن، قاطعیت، اغماض‌گری و رأفت اشاره کرد. در قطعه نامه به نوشیروان اثر پروین اعتصامی می‌توان ویژگی‌های آنیموس را یافت که در قالب پند توصیف شده است اما بیت بیت این قطعه ویژگی‌های آنیموس را که در ناخودآگاه شاعر است به تصویر می‌کشد زیرا که شعر از ناخودآگاه سرچشمه می‌گیرد، البته ذکر این موضوع اهمیت دارد که این ویژگی‌ها فارغ از بحث ویژگی‌های یک حکمران است بلکه به نوشیروان به عنوان یک مرد که ویژگی‌های آنیموسی مثبتی را که در روان یک زن رسوب کرده و از دیدگاه یک زن می‌بایست داشته باشد نگریسته شده است.

۱-۱. بیان مساله و سوالات پژوهش

آنیموس به عنوان بخش نرینه‌روان آدمی است و جلوه‌های آن ویژگی‌های خاصی دارد که می‌توان آن را به طور اخص در قطعه نامه به نوشیروان اثر پروین اعتصامی دید. این ویژگی‌ها را می‌توان در ناخودآگاه شاعر مشاهده کرد چرا که شعر از ناخودآگاه برمی‌خیزد و بخش نرینه‌روان شاعر انباشته از چنین رسوباتی از ناخودآگاه جمعی زنان است.

در این پژوهش به دنبال چگونگی انعکاس جلوه‌های آنیموس در قطعه‌نامه به نوشیروان اثر پروین اعتصامی هستیم.

۲-۱. ضرورت، اهمیت و هدف پژوهش

تحلیل و بررسی مفاهیم کهن‌الگویی، بسیاری از دلالت‌های معنایی را روشن و به ما کمک می‌کند تا با تاویل و تفسیر، مفاهیم موجود در آن را دریابیم. در واقع با بررسی این مشخصه‌ها و نحوه‌ی جایگیری آنها در ضمن کلام شاعران به این مسأله پاسخ می‌دهیم که عملکرد روان‌شناختی انگاره‌های کهن‌الگویی به عنوان قسمتی از علائم زبان چگونه است. (نوروزعلی، ۱۴۰۱/۳: ۲۸۲) این پژوهش نیز واکاوی تطبیقی کهن‌الگوی آنیموس در شعر پروین اعتصامی با مطالعه‌ی موردی قطعه‌نامه به نوشیروان بر اساس نظریه‌ی کارل گوستاو یونگ است.

۳-۱. پیشینه‌ی پژوهش

درباره‌ی نظریه‌ی یونگ تاکنون کتاب‌ها و مقاله‌های زیادی در جهان و ایران منتشر شده است. اما کتاب‌هایی که از وجهی به این موضوع پرداخته‌اند عبارتند از: کارل گوستاو یونگ با ترجمه‌ی محمدعلی امیری (۱۳۸۷) در «روان‌شناسی ضمیر ناخودآگاه» ضمن تشریح نظریه‌ی یونگ درباره‌ی ناخودآگاه به طور ویژه به شرح ناخودآگاه جمعی و در باب نظریه‌ی عشق از دیدگاه یونگ پرداخته است. فریدا فورد هام با ترجمه‌ی مسعود میربها (۱۳۹۹) در «درآمدی بر روان‌شناسی یونگ» به تشریح نظریات یونگ به زبان ساده‌تری پرداخته است و بر نظریات یونگ چون ناخودآگاه جمعی و انواع کهن‌الگوها مثل آنیما، آنیموس، سایه، پرسونا و آرکی‌تایپ‌ها به‌طور کلی تمرکز داشته و دیدگاه‌های یونگ را درباره‌ی تاثیر ناخودآگاه بر شخصیت فردی و سرنوشت جمعی مورد بررسی قرار داده است. کارل گوستاو یونگ و ترجمه‌ی حسن اکبریان طبری (۱۴۰۰) در «انسان و سمبول‌هایش» به تشریح نظریه‌ی یونگ درباره‌ی ناخودآگاه جمعی پرداخته و کهن‌الگوهای سایه، آنیما و آنیموس و نیز نمادهای بشری و نیز به تحلیل رؤیا و نمادهای ناخودآگاه در آن پرداخته است. کلوبین، اس‌هال، ورنون جی، نوردبی با ترجمه‌ی شهریار شهیدی (۱۴۰۰) در «مقدمات روانشناسی یونگ» به نظریات یونگ درباره‌ی ضمیر پنهان و من ناشناخته و خود ناشناخته و تعبیر رویا و نمادشناسی ناخودآگاه و درون‌گرایی و برون‌گرایی و کهن‌الگوها پرداخته است. زینب نوروزعلی (۱۴۰۰) در «کهن‌الگوها در سعادت‌نامه‌ی نظام‌الدین استرآبادی و ساقی‌نامه‌ی ظهوری ترشیزی- بررسی، تحلیل و تطبیق بر اساس نظریه‌ی کهن‌الگویی کارل گوستاو یونگ»، به

تفصیل و با تقسیم‌بندی قابل توجهی به بررسی کهن‌الگوها در این دو اثر عرفانی پرداخته و تقریباً تمام مفاهیم کهن‌الگویی یونگ را در این اثر شرح داده است.

همچنین برخی مقالاتی که از وجوهی مرتبط با موضوع پژوهش پرداخته‌اند عبارتند از: محمدرضا صرفی و همکاران در «بررسی جلوه‌های آنیموس در اشعار فروغ فرخزاد، سیمین بهبهانی و طاهره صفارزاده» به بررسی جلوه‌های آنیموس و جنبه‌ها و نمودهای مختلف آن در آثار سه شاعر معاصر پرداخته‌اند.

محمدرضا کمالی بانیانی (۱۴۰۱) در «صورت تمثیلی آنیموس در شعر فروغ فرخزاد» نمایان ساختن صورت تمثیلی آنیموس در اشعار فروغ فرخزاد و جلوه‌های مختلف آن پرداخته است. زینب نوروزعلی (۱۴۰۱) در «تطبیق کهن‌الگوهای صورمثالی در سعادت‌نامه استرآبادی و ساقی‌نامه ترشیزی براساس نظریه یونگ» آنیما، آنیموس، مادر مثالی، سایه و نقاب را مورد بررسی قرار داده است. همچنین زینب نوروزعلی (۱۴۰۱) در «مقایسه دو منظومه سعادت‌نامه استرآبادی و ساقی‌نامه ظهوری از منظر معناشناسی اعداد»، اعداد را بر مبنای نظریه کهن‌الگویی یونگ مورد بررسی و تحلیل نسبتاً جامع و کاملی قرار داده است. نوروزعلی، زینب (۱۴۰۱) در «بازنمود برخی انگاره‌های اشخاص در ساقی‌نامه ظهوری و سعادت‌نامه استرآبادی بر اساس نظریه یونگ»، اشخاص کهن‌الگویی از جمله قهرمان، پدرسالار، کودک زخمی، مادر، زن اغواگر، شهید، فرشته و... را مورد تحلیل قرار داده و به شناخت رسانده است.

همان‌طور که گذشت پژوهشی که به طور تخصصی به واکاوی تطبیقی کهن‌الگوی آنیموس در قطعه نامه به نوشیروان اثر پروین اعتصامی پرداخته باشد مسبق به سابقه نیست.

۲. واکاوی تطبیقی کهن‌الگوی آنیموس در شعر پروین اعتصامی

۱. چهارچوب نظری

ادبیات تطبیقی

نویسندگان در تصویرسازی‌ها، شیوه بیان احساس‌ها، انتخاب قالب‌ها، موضوع‌ها، ترجمه‌ها و... از هم تاثیر می‌پذیرند و بر هم اثر می‌گذارند.» (نوروزعلی، ۱۴۰۱: ۲/۱۰۶)

ضمیر ناخودآگاه

ضمیر ناخودآگاه جمعی را نخستین بار کارل یونگ در روان‌شناسی مطرح کرده است. «یونگ گذشته از آن که برای ضمیر ناخودآگاه و نقش آن در زندگی فرد اهمیت قائل است که با

عقیدهٔ فروید کاملاً تفاوت دارد، وجود لایهٔ دیگری را نیز در ناخودآگاهی انسان قائل است که آن را ناخودآگاه جمعی یا ضمیر ناخودآگاه جمعی می‌خواند. این مفهوم، در روان‌شناسی یونگ از اهمیت و اصالت خاصی برخوردار است.» (یونگ، ۱۳۸۷: ۲۴) یونگ می‌گوید «آن چه او صورت مثالی یا الگوی دیرینه می‌نامد همان است که لوی برول فیلسوف و قوم‌شناس فرانسوی تجسمات جمعی خوانده است.» (همو، ۱۳۶۸: ۱۵) همان‌گونه که بدن انسان دارای مجموعه اندام مشترک فراسوی هرگونه تفاوت نژادی است، به همان‌گونه روان انسان هم دارای یک جوهر مشترک فراتر از تفاوت‌های فرهنگی و خودآگاهی است. (همو، ۱۳۸۳: ۲۷ و ۲۸) روح و روان و جسم بشر از او موجود پیچیده‌ای ساخته است که کشف او برای اندیشمندان در طول تاریخ دشوار و مجهول باقی مانده است. اگرچه انسان برای شناخت خود هیچ‌گاه متوقف نگردید لذا کشف ناخودآگاه جمعی برای پرفسور کارل یونگ است. او به طرز موشکافانه‌ای این مبحث را مطالعه و گسترش داد و ارتباط تحقیقات و اندیشه‌های بلند او با حقیقت و ماهیت ناخودآگاه جمعی، اندیشمندان زیادی را تحت تاثیر خود قرار داد. یونگ عقده‌ها، سایه و پرسونا و آنیما و آنیموس را جزء جداناپذیر روان بشر می‌دانست و معتقد بود تا بشر هست این کهن‌الگوها هستند. بشر همان ناخودآگاه خود است و این ناخودآگاه است که انسان را مدیریت نامحسوسی می‌کند و انسان در حقیقت خود ناخودآگاه اوست. شعر از ناخودآگاه برمی‌خیزد و بررسی همهٔ کهن‌الگوها در اشعار شاعران کار دشواری است. افتخاری که برای شاعران وجود دارد این است که می‌توانند به شکل هنرمندانه‌ای ناخودآگاه را با زبان تصویر و نماد به ظهور برسانند و سبب شوند مخاطبان بتوانند درون خود را واکاوی نمایند. یونگ علاوه بر ناخودآگاه شخصی به ناخودآگاه جمعی برخلاف فروید معتقد بود. فروید بنیان‌گذار روان‌کاوی و روان‌درمانی نظریه‌های خود را مبتنی بر تعارض‌ها و انگیزه‌های ناخودآگاه استوار کرد. (کرول و همکاران، ۱۳۹۷: ۴۳) فروید اعلام کرد ما به همهٔ اعمالی که انجام می‌دهیم آگاهی نداریم. (گنجی، ۱۳۸۷: ۲۱) از نظر فروید هر پدیدهٔ روانی در یک روند علیتی سرسخت که بیش‌تر ناخودآگاه است اتفاق می‌افتد. (باقری و خسروی، ۱۳۸۷: ۲۱) «عوامل، تمایلات و گرایش‌های عصبی اساساً ناخودآگاه هستند. (هورنای، ۱۳۸۷: ۳۸) یونگ می‌گوید: «فروید با این حرف‌ها می‌خواست بگوید که ناخودآگاه هنوز جایگاه چیزهای زیادی است که ممکن است منجر به ارزیابی‌های جادویی و غیبی از آن‌ها شود، چیزی که در حقیقت نیز این‌گونه است. این بقایای قدیمی یا اشکال کهن‌الگویی که روی غرایز قرار گرفته‌اند و به آن‌ها جلوه می‌دهند ویژگی اسرارآمیزی دارند.» (یونگ، ۱۳۹۹: ۵۶ و ۵۷) «فهم تکامل به روان‌شناسان کمک می‌کند تا منشأ رفتار آدمی را درک کنند. آدمیان دارای الگوهای ویژه‌ای از رفتار نیز شده‌اند. به همان شکلی که صاحب

الگوهای منحصر به فردی از ویژگی‌های جسمی شده‌اند.» (ویتیک، ۱۳۸۶: ۵۳) «تجربه‌های قبلی و ساخت‌های قبلی ادراکی یا ساخت‌های رفتاری قبلی به مانند یک پس‌خوراند در ادراکات بعدی اثر می‌گذارند.» (فیضی، ۱۳۸۳: ۱۲۴) یونگ هیچ‌گاه به‌طور سیاه و سفید به این کهن‌الگوها نگاه نمی‌کرد بلکه گاهی همین را موجب رشد بشر می‌دانست و آن‌ها را دارای جنبه مثبت و منفی می‌دانست. آنیموس یا نرینه روان همچون آنیما یا مادینه روان دارای جنبه‌های مثبت و منفی است. (یونگ، ۱۴۰۰: ۳۱۵) انسان‌ها از بستر درآوردن پتانسیل‌های فردی فراتر می‌روند و در یک فرآیند جهانی و ابدی ادغام می‌شوند. گاهی انسان‌ها از ناهشیار جمعی خود بهره می‌گیرند و بدون آن‌که خودشان بدانند به شیوه‌های عجیب و غریب عمل می‌کند که از ویژگی‌های اصلی کهن‌الگو است. در بین این صورت‌های کهن و نمونه‌های ازلی، آنیما و آنیموس از جمله آن‌هاست. (کمالی بانیانی، ۱۴۰۱: ۱۰۴) «آنیما و آنیموس مطابق با نظریه یونگ کهن‌الگوها یا آرکی‌تایپ‌هایی هستند که در ناخودآگاه تمام بشریت وجود دارند و مشترک هستند و همین‌که به ناخودآگاه فرد می‌رسند، نمودهای مختلفی می‌یابند، یگانگی این کهن‌الگوها سبب تکامل مرد و زن می‌شود. (صرفی و همکاران، ۱۳۹۵: ۳۱)

ناخودآگاه جمعی (collective unconscious)

به استعدادها و ظرفیت‌های مشترک انسان‌ها در هر کجای جهان و در مقاطع تاریخی و فرهنگی مختلف که ناشی از ماهیت وجودی و ادراک آنان در یک موضع مشترک است اطلاق می‌گردد. (یونگ: ۱۴۰۰: ۱۰)

کهن‌الگوها (Archetype)

مصالح و مواد ساختمان روان آدمی هستند. آن‌چه در ناهشیار جمعی نهفته است کهن‌الگو نامیده می‌شود. کهن‌الگو قالب‌های فکری بنیادین و مشترک در روان انسان‌هاست. (همان: ۱۱)

مادینه‌روان (ANIMA)

مادینه‌روان به خوی و خصوصیات زنانه‌ای اطلاق می‌شود که در مردها وجود دارد. مادینه‌روان تمایلات روانی زنانه مثل حالات عاطفی مبهم، احساسات رقیق، و حرکات زنانه‌ای است که در ناخودآگاه مرد شکل می‌گیرد. این خصوصیات که کم و بیش در مردان دیده می‌شود از هزاران سال تجربه طولانی هم‌زیستی زن و مرد در کنار یکدیگر ناشی شده است. (همان: ۵۵۴)

نرینه‌روان (ANIMUS)

خلق و خوی مردانه در زنان را نرینه‌روان می‌گویند. نرینه‌روان به عناصری از خصوصیات مردانه و حرکات مردانه‌ای اطلاق می‌شود که در شخصیت زنان کم و بیش وجود دارد. این صفات نیز در عرصهٔ زمان و طی قرون و اعصار و اختلاط زنان و مردان در ناخودآگاه زنان شکل گرفته است. (همان)

پروین اعتصامی

رخشنده اعتصامی (۲۵ اسفند ۱۲۸۵- ۱۵ فروردین ۱۳۲۰) معروف به پروین شاعر ایرانی بود. پروین اعتصامی از آن شاعران برجسته‌ای است که در اشعار خود به بیان خواسته‌ها، کمبودها، نارسایی‌ها و لزوم توجه جامعه به جایگاه ارزشمند و مهم زن و خانواده پرداخته است. او بی‌شک یکی از برجسته‌ترین قطعه‌سراها است. (باقری‌نیا؛ دشتی: ۱۴۰۲: ۱۶۳) او در روزگاری می‌زیست که مهم‌ترین تحول‌های ادبی سرزمین ما در آن شکل گرفت. با این همه پروین از این تحول‌های بنیادین کمترین تأثیر را پذیرفت. شعر او شعری تعلیمی است و اندیشهٔ او از نظامی اخلاقی سخن می‌گوید که سابقه‌ای دیرین در ادبیات سرزمین ما دارد. (اعتصامی، ۱۳۹۰: ۵۹) در قطعهٔ نامه به نوشیروان می‌توان ردپای یک آنیموس را جدای از ویژگی یک حکمران به وضوح دید. یعنی تعلیمی بودن شعر او در بررسی این مبحث کمک شایانی می‌کند، زیرا آنیموس از ناخودآگاه برمی‌خیزد که در این مقاله شرح و بسط آن پرداخته می‌شود.

۲-۲. کهن‌الگوی آنیموس در نامه به نوشیروان

نوشیروان قبل از این که یک حاکم باشد، یک مرد است و پروین در عین برشمردن ویژگی‌های یک حکمران لایه‌های عمیق‌تری از روان خود را که همان ویژگی‌های یک آنیموس است را بیان می‌کند.

یونگ معتقد است: «نرینه‌روان یا همان آنیموس در ناخودآگاه دارای جنبهٔ مثبت و منفی است.» (یونگ، ۱۴۰۰: ۳۱۵) اما آنیموس بخش عمدهٔ روان مردان را تشکیل می‌دهد. همواره به حالت عکس، کهن‌الگوی آنیما در مردان و کهن‌الگوی آنیموس در زنان به خصوص در آثار ادبی بررسی می‌شود. این‌جا به تحلیل جلوه‌های آنیموس در ناخودآگاه پروین اعتصامی پرداخته می‌شود. با این‌که پروین اعتصامی یک شاعر زن است اما نوع و سبک و سیاق شعر او که حالت تعلیمی دارد که آنیموس را به تصویر می‌کشد. «نقش مثبت

نرینه روان موقعی رخ می‌دهد که زن به احساس‌ها، هیجان‌ها و تخیلاتی که از روی نرینه روان بروز می‌کند توجه کرده و آن‌ها را در خلق آثار ادبی به کار گیرد.» (همان: ۳۱۱)

بزرگمهر به نوشیروان نوشت که: «خلق ز شاه، خواهش امنیت و رفاه کنند
شهان اگر به تعمیر مملکت کوشند چه حاجت است که تعمیر بارگاه کنند؟
چرا کنند کم از دست‌رنج مسکینان؟ چرا به مظلومه، افزون به مال و جاه کنند؟
چو کج روی تو نپویند دیگران ره راست چو یک خطا ز تو بینند صد گناه کنند
(اعتصامی، ۱۳۹۰: ۷۵)

در حقیقت در ناخودآگاه جمعی پروین اعتصامی و بخش نرینه‌روان او یعنی همان آنیموس، چنین جلوه‌هایی دارد و این نشان از ناخودآگاه کمال‌جوی او دارد. اگر آنیما را روح مرد و آنیموس را روح زن قلمداد کنیم، پروین به مواردی اشاره می‌کند که از نظر او یک آنیموس می‌بایست داشته باشد. اگر آثار کهن‌الگوی آنیما در اثر زندگی مردان با زنان در طول تاریخ بشر در ناخودآگاه جمعی مردان رسوب کرده است، کهن‌الگوی آنیموس نیز در اثر زندگی زنان با مردان در طول اعصار در ناخودآگاه جمعی زنان رسوب کرده است. باید علاوه بر جلوه‌های تمثیلی آنیموس مانند معشوق درونی و ... از دیدگاه نوینی به موضوع نگاه کرد. یعنی آن دیدگاهی که یک زن از بخش نرینه‌روان خود دارد همان است که یک آنیموس باید داشته باشد.

به لشگر خرد و رای و عدل و علم‌گرای سپاه اهرمن، اندیشه زین سپاه کنند
جواب نامهٔ مظلوم را تو خویش فرست بسا بود که دبیرانت اشتباه کنند
زمام کار به دست تو چون سپرد سپهر به کار خلق چرا دیگران نگاه کنند؟
اگر به دفتر حکام ننگری یک روز هزار دفتر انصاف را سپاه کنند
اگر قاضی و مفتی شوند سفله و دزد دروغ‌گو و بداندیش را گواه کنند
(اعتصامی، ۱۳۹۰: ۷۵)

بخش نرینهٔ روان پروین اعتصامی سرشار از آنیموس مثبت است. یعنی روحی بلند و افکاری وارسته و بلندمرتبه که جای بسی تأمل و تعقل و نکته‌سنجی دارد. می‌توان توضیح داد که به‌طور کلی آنیموس سخت، چهارچوب‌مند و قانون‌مند است و آنیما سرشار از لطافت، مهرورزی و نماد باروری است. ویژگی‌های یک آنیموس به طور نمادین در اشعار دیده می‌شود. زنان دارای هفت کهن‌الگو یا آرکی‌تایپ و مردان دارای هشت کهن‌الگو هستند که توسط شاگردان یونگ بسط داده شده است که هر یک طبق صورت‌های تمثیلی تاریخی دارای ویژگی‌های خاص خود هستند که این ویژگی‌ها در دو بخش مثبت و منفی بررسی

می‌شوند. یک آنیموس با ویژگی‌های مثبت در ناخودآگاه شاعر زن چنین جلوه‌های مثبت بالایی دارد که می‌توان آن را در شعر تعلیمی پروین اعتصامی به وضوح مشاهده کرد.

بپوش چشم ز پندار و عجب، کاین دو شریک
 چو جای خود نشانی، به حيله مدعیان
 بترس ز آه ستم‌دیدگان که در دل شب
 از آن شرار که روشن شود به سوز دلی
 سند به دست سیه روزگار ظلم بس است
 بر آن سرند تا که فرصتی تباہ کنند
 تو را ز اوج بلندی به قعر چاه کنند
 نشسته‌اند که نفرین به پادشاه کنند
 به یک اشاره دو صد کوه را چو کاه کنند
 صحیفه‌ای که در آن ثبت اشک و آه کنند
 (اعتصامی، ۱۳۹۰: ۷۵)

می‌توان استدلال کرد پروین اعتصامی در ناخودآگاه جمعی‌اش صفاتی از یک آنیموس را برمی‌شمرد که یک مرد باید داشته باشد یک آنیموس مثبت، خردورزی و آزادگی و دستگیری از ضعیفان را جزو اصول زندگی خویش می‌داند و خود را در محیطی از خودشناسی و آگاهی مثبت تعلیم می‌دهد تا ناخودآگاهش انباشته از صفات مثبت گردد و چون ناخودآگاه است که به طور نامحسوسی انسان را هدایت می‌کند وجود ناخودآگاه سالم منجر به رفتارهای سالم نیز می‌شود. زیرا اگر شالوده روان، سالم و پاک نباشد به تبع رفتار و کردار نیز ناشایست می‌گردد. بنابراین لازمه یک کردار درست، سرشت نیک است. همان که یک زن در ناخودآگاه خود آن را می‌پسندد. زیرا عقده‌ها و صفات منفی به طور ناخودآگاه به سایه منتقل می‌شود و به صورت زنده‌ای در آینده در رفتار بروز می‌کند و این اهمیت محیط تربیتی سالم را نشان می‌دهد. ناخودآگاه و بخش نرینه یک زن آنیموس مثبت را جستجو می‌کند. روان زنان حدوداً از هشتاد درصد آنیما و بیست درصد آنیموس و روان مردان از هشتاد درصد آنیموس و بیست درصد آنیما تشکیل شده است. در حقیقت انسان از یک موجود دوقطبی تشکیل شده است، دو بخش مادینه و نرینه روان. اگر زنی به چنین صفاتی در مردان اشاره می‌کند در حقیقت بخش آنیموس ناخودآگاه جمعی او این‌گونه است که در تمام زنان مشترک و میراث نیاکان بشر در ناخودآگاه جمعی ما می‌باشد. به گونه‌ای دیگر همان آنیموس آرمانی روان زنان که در شعر زنان بروز می‌کند. اگر یک مرد و بعد حاکم بتواند جلوه‌های یک آنیموس مثبت را در خود به ظهور برساند به طور خودکار جامعه و بخش نرینه ناخودآگاه جمعی اجتماع نیز اصلاح می‌گردد. یعنی از جزء به کل.

بترس ز آه ستم‌دیدگان که در دل شب
 از آن شرار که روشن شود به سوز دلی
 سند به دست سیه روزگار ظلم بس است
 چو شاه جور کند خلق در امید نجات
 نشسته‌اند که نفرین به پادشاه کنند
 به یک اشاره دو صد کوه را چو کاه کنند
 صحیفه‌ای که در آن ثبت اشک و آه کنند
 همی حساب شب و روز و سال و ماه کنند

هزار دزد کمین کرده‌اند بر سر راه
مخسب تا که مپیچاند آسمانت گوش
چنان مباش که بر موکب تو راه کنند
چنین معامله را بهر انتباه کنند
تو کیمیای بزرگی بجوی، بی‌خبران
بهل که قصه ز خاصیت گیاه کنند
(اعتصامی، ۱۳۹۰: ۷۵)

در یک آنیموس از دیدگاه پروین اعتصامی غرور راهی ندارد که در قطعه‌نامه به نوشیروان به آن اشاره می‌کند. مغرور نبودن در عین آزادگی و سرافرازی و دانش، چنین مردانی، مردانی در اصلاح علمی (مردان سپهری) نیستند که اگر به اوج رسیدند در اثر نخوت شکست بخورند. در حقیقت مرد سپهری از آن داستان تمثیلی و کهن‌الگویی برخاسته که مردی دو بالی از موم می‌سازد و برای رسیدن به خورشید پرواز می‌کند اما هر چه اصرار به نزدیک شدن به خورشید می‌کند، سرانجام گرمای خورشید بال‌های او را ذوب کرده و او سقوط می‌کند و همین داستان تمثیلی برای مردان سپهری به کار برده می‌شود که در اثر بلندپروازی روزی سقوط می‌کنند، اما یک آنیموس اگر به اوج هم برسد غرور او را از تعادل بیرون نمی‌برد.

باید تأکید کرد حامی بودن از مهم‌ترین ویژگی‌های یک آنیموس است. «آنیموس می‌تواند کیفی و کاربردی‌تر باشد» (امیرپور امرائی، ۱۴۰۲: ۱۵۹) و انسان آن‌قدر در این امر مقدس رشد می‌کند که به اصلاح یونگ و انسان آن‌قدر در این امر مقدس رشد می‌کند که به اصلاح یونگ به انسان غول‌پیکر مبدل و در حالت نمادین خود به صورت یک فرشته نجات ملت و الهه می‌شود. به‌طور کلی تمام کهن‌الگوها در حقیقت یک الهه هستند و یک صورت تمثیلی در ناخودآگاه جمعی بشر از آن وجود دارد. به عنوان مثال نماد یک انسان آرمانی که تمام ویژگی‌های یک انسان سالم را در خود دارد. کهن‌الگوی آنیموس همان است که تصویری از یک انسان آرمانی یا اصطلاحاً همان انسان غول‌پیکر به ما می‌دهد که در ناخودآگاه جمعی بشریت وجود دارد و به صورت نمادین در آثار هنری و ادبی بروز کرده است زیرا بشر همیشه به دنبال کیمیای بزرگی و راز جاودانگی بوده است.

یونگ به زیبایی می‌گوید: «انسان برای خوردن و آشامیدن و... به دنیا نیامده است، بلکه هدف انسان شدن است. در ورای این غرایز، حقایقی در درون ماست که راز زنده‌ای را به صورت نماد نشان می‌دهد و ذهن ناخودآگاه برای تبیین آن از تصویر قدرتمند انسان غول‌پیکر بهره می‌گیرد که هر تمدنی نماد متفاوتی دارد و در ناخودآگاه جمعی بشر در طول تاریخ وجود داشته است.» (یونگ، ۱۴۰۰: ۳۳۱)

اگر چه شعر پروین اخلاق‌مدار است اما از وجهی از ناخودآگاه او برخاسته است. پروین اعتصامی می‌خواهد به طور ناخودآگاه در کنش با تعالیم خودآگاه خویش ویژگی‌های

آنیموس را که در بخش نرینه‌روان او است شرح دهد و این موضوع در قطعه‌نامه به نوشیروان بسامد بالایی دارد. ضمن اینکه این مفهوم هم ناظر به قابلیت تصویرسازی و هم تاثیرات بیگانه‌سازی نیز باز می‌گردد. (اشکانی، ۱۴۰۳: ۶۵)

۳. نتیجه‌گیری

نتایج پژوهش نشان می‌دهد که در قطعه‌نامه به نوشیروان، پروین اعتصامی ویژگی‌های بخش نرینه‌روان خود را در قالب یک آنیموس در مردان معرفی و تأکید می‌کند. این شعر جدای از خصوصیات یک حکمران علاوه بر برشمردن ویژگی‌های یک آنیموس در مرتبه‌ای بالاتر به ویژگی‌های آنیموس جمعی مثبت نیز در جامعه تأکید دارد و راه اصلاح و کمال آنیموسی جامعه را در اصلاح بخش نرینه‌مردان و زنان می‌داند. ویژگی‌هایی چون رأفت، مهرورزی و حامی بودن و قاطعیت در برابر ظلم. چون مهم‌ترین خصوصیت آنیموس مثبت رأفت به خلق و خانواده خود و حامی بودن است. در جای جای این قطعه این دو خصلت برجستگی و بسامد بالایی دارد. گذرگاه یک آنیموس مثبت جز از یک محیط آنیموسی مثبت بر نمی‌خیزد و چنین چیزی را پروین اعتصامی که یک زن داناست، تأیید می‌کند چرا که در روح او که همان بخش نرینه‌روان اوست و در ناخودآگاه جمعی و شخصی او حضور دارد. آنیموس مثبت ناخودآگاه در کنش با خودآگاه می‌تواند منجر به بروز تفکرات و رفتارهای سالم گردد که اگر در هر فردی محقق گردد به تبع جامعه نیز اصلاح می‌گردد. بروز این خصایص مثبت، جامعه را به سوی هدف حقیقی بشریت یعنی کمال در گیرودار خیر و شر می‌برد و این قطعه به اهمیت فوق‌العاده آنیموس مثبت تأکید ویژه دارد و اهمیت وجود آن را برای تعالی بشر را اثبات می‌کند.

کتاب‌شناسی

اشکانی، مریم (۱۴۰۳)، «نقد روانکاوانه شعر «تطاول پیوستگی» از طاهره صفارزاده برمبنای نظریه لاکان»، *پژوهش‌های نوین ادبی*، دوره ۳، شماره ۵، صص ۶۳-۷۶
اعتصامی، پروین (۱۳۹۰)، *دیوان*، تهران: قدیانی.

امیرپور امرائی، زهرا و همکاران (۱۴۰۲)، «واکاوی ریشه‌های میتراثیسم در اسطوره‌شناسی رومانی (بررسی موردی زالموکسیس) بر اساس تحلیل لایه‌ای علت‌ها از منظر سهیل عنایت الله»، *پژوهش‌های نوین ادبی*، دوره ۲، شماره ۴، صص ۱۶۲-۱۳۷

باقری، خسرو، خسروی، زهره (۱۳۸۷)، *نظریه‌های روان‌شناسی معاصر*، تهران: علم.
باقری‌نیا، حدیث؛ دشتی، فرزانه (۱۴۰۲) «بررسی اهمیت و جایگاه زن در خانواده با تأکید بر دیوان پروین اعتصامی»، *پژوهش‌های نوین ادبی*، دوره ۲، شماره ۴، صص ۱۸۱-۱۶۳

شولتز، دوان‌پی؛ شولتز، سیدنی‌آلن (۱۳۷۰)، *تاریخ روان‌شناسی نوین*، جلد دوم، ترجمه علی‌اکبر سیف و همکاران، تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.

صرفی، محمدرضا و همکاران (۱۳۹۵)، «بررسی جلوه‌های آنیموس در شعر فروغ فرخ‌زاد، سیمین بهبهانی و طاهره صفارزاده»، *مطالعات زبان و ادبیات غنایی*، دوره ۶، شماره ۲۰، صص ۴۲-۳۱

فروید، زیگموند (۱۳۸۲)، *کاربرد تداعی آزاد در روان‌شناسی کلاسیک*، ترجمه سعید شجاع شفتی، تهران: ققنوس.

فیضی، زهرا (۱۳۸۳)، *مبانی روان‌شناسی احساس و ادراک*، تهران: پشتون.
کرول، وید و همکاران (۱۳۹۷)، *روان‌شناسی عمومی*، ترجمه آوادیس هامایاک و همکاران، تهران: رشد.

کمالی‌بانیانی، محمد (۱۴۰۱)، «صورت تمثیلی آنیموس در اشعار فروغ فرخ‌زاد»، *تحقیقات تمثیلی در زبان و ادبیات فارسی*، دوره ۱۴، شماره ۵۴، صص ۱۲۷-۱۰۲
گنجی، حمزه (۱۳۸۷)، *مبانی روان‌شناسی عمومی*، تهران: روان.

نوروزعلی، زینب (۱۴۰۰)، *کهن‌الگوها در سعادت‌نامه نظام‌الدین استرآبادی و ساقی‌نامه ظهوری ترشیزی- بررسی، تحلیل و تطبیق بر اساس نظریه کهن‌الگویی کارل گوستاو یونگ*، تهران: شاپرک سرخ.

نوروزعلی، زینب (۱/۱۴۰۱)، «تطبیق کهن‌الگوهای صورمثالی در سعادت‌نامه استرآبادی و ساقی‌نامه ترشیزی براساس نظریه یونگ»، *تفسیر و تحلیل متون زبان و ادبیات فارسی*، دوره ۱۴، شماره ۵۲، صص ۵۱۲-۴۹۲

نوروزعلی، زینب (۲/۱۴۰۱) «مقایسه دو منظومه سعادت‌نامه استرآبادی و ساقی‌نامه ظهوری از منظر معناشناسی اعداد»، *مطالعات ادبیات تطبیقی*، دوره ۱۶، شماره ۶۲، صص ۱۲۰-۱۰۳

نوروزعلی، زینب (۳/۱۴۰۱)، «بازنمود برخی انگاره‌های اشخاص در ساقی‌نامه‌ظهوری و سعادت‌نامه‌ استرآبادی بر اساس نظریه یونگ»، *زبان و ادب فارسی*، دوره ۱۵، شماره ۵۳، صص ۳۰۶-

۲۸۲

ویتیک، آرنو (۱۳۸۶)، *مقدمه روان‌شناسی*، مهدی ترجمه محی‌الدین بناب، تهران: رشد.

هورنای، کارن (۱۳۸۵)، *خودکاوی*، ترجمه محمدجعفر مصفا، تهران: بهجت.

یونگ، کارل (۱۴۰۰)، *انسان و سمبول‌هایش*، ترجمه حسن اکبریان طبری، چاپ دوم، تهران: دایره.

یونگ، کارل (۱۳۹۹)، *خودکشف نشده*، ترجمه رضا بابازاده، تهران: پبله.

یونگ، کارل (۱۳۸۷)، *روان‌شناسی ضمیر ناخودآگاه*، ترجمه محمدعلی امیری، تهران: علمی و فرهنگی.

یونگ، کارل (۱۳۸۳)، *روان‌شناسی و شرق*، ترجمه لطیف صدقیانی، تهران: جامی.

یونگ، کارل (۱۳۹۸)، *چهار صورت مثالی*، ترجمه پروین فرامرزی، مشهد: آستان قدس رضوی.

Comparative Analysis of the Animus Archetype in Parvin Etesami's Poetry Based on Carl Gustav Jung's Theory (Case Study of the Fragment of a Letter to Noshirvan)

***Ali Keshavarz Gadimi¹- Mostafa Maleki²**

۱. PhD in Persian Language and Literature, National Public Libraries Institution, General Directorate of Public Libraries of Qazvin Province, Qazvin, Iran. (Corresponding author) Email: akg1356@yahoo.com
۲. Bachelor of Mining Engineering, Member of the Iranian Mining Engineering Organization, Supervisor of Mines in Qazvin Province. Qazvin, Iran.

Article Info (.....)

ABSTRACT

Article type:
Research Article

Article history:
Received:
۲۰۲۴/۰۹/۲۹

Accepted:
۲۰۲۵/۰۳/۰۵

Keywords:
Animus
Parvin
Etesami
Fragment of
a Letter to
Noshirvan
Carl Gustav
Jung's
Theory

Animus refers to elements of masculine characteristics and masculine movements that are more or less present in women's personalities. These traits have also been formed in the subconscious of women over time and through centuries and the mixing of men and women. Animus has positive and negative manifestations that have been deposited in the subconscious of humans, both women and men, throughout human history. This research examines and analyzes the manifestations of animus in Parvin Etesami's poetry. The purpose of the research is to conduct a comparative analysis of the archetype of animus in Parvin Etesami's poetry based on Carl Gustav Jung's theory, a case study of a fragment of a letter to Noshirvan. The research method is descriptive-analytical and library-based. The research findings show that in the collective unconscious of Parvin Etesami and her inner male part, regardless of the characteristics of a ruler, there are characteristics and characteristics of an animus such as decisiveness, fairness, compassion, forgiveness, and support. Of these characteristics, compassion and support, which are among the most important characteristics of the animus, have a high frequency in the letter to Noshirvan.